

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Hoe meritocratisch is Nederland en is dat reden tot zorg?

de Beer, P.T.; van Zijl, J.

Published in:

Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

DOI:

[10.5117/9789462983397](https://doi.org/10.5117/9789462983397)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Beer, P., & van Zijl, J. (2016). Hoe meritocratisch is Nederland en is dat reden tot zorg? In P. de Beer, & M. van Pinxteren (Eds.), *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* (pp. 235-249). Amsterdam: Amsterdam University Press. DOI: 10.5117/9789462983397

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Meritocratie

Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

Onder redactie van Paul de Beer en Maisha van Pinxteren

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van een subsidie van Instituut Gak.

Ontwerp omslag: Studio Ron van Roon, Amsterdam

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 339 7

e-ISBN 978 90 4853 336 7 (pdf)

DOI 10.5117/9789462983397

NUR 600

Creative Commons License CC BY NC ND (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>)

© P.T. de Beer, M. van Pinxteren / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam, 2016

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

10. Hoe meritocratisch is Nederland en is dat reden tot zorg?

Paul de Beer en Jan van Zijl

Opleidingsniveau en maatschappelijk succes hangen sterk met elkaar samen. Wie hoog opgeleid is, heeft veel betere arbeidsmarktkansen dan wie laag opgeleid is. De werkloosheid onder hoog opgeleiden is half zo groot als onder laag opgeleiden, terwijl zij gemiddeld het dubbele verdienen en vaker een vast contract hebben. De politiek wordt in hoge mate gedomineerd door hoog opgeleiden; vrijwel alle parlementariërs en bewindspersonen zijn hoog opgeleid. Kinderen van hoog opgeleiden doen het in het onderwijs beduidend beter dan kinderen van laag opgeleiden, waardoor hoog opgeleiden hun maatschappelijke voorsprong weer aan de volgende generatie overdragen.

Deze, op zichzelf niet verrassende, conclusies uit de voorgaande hoofdstukken laten zien dat Nederland in de eenentwintigste eeuw in belangrijke mate een meritocratische samenleving is. Meritocratisch zowel in positieve als in negatieve zin. De maatschappelijke positie van burgers wordt in hoge mate bepaald door hun opleidingsniveau en veel minder door hun sociale afkomst. Simpel gezegd: mensen krijgen de positie die zij verdienen op grond van hun eigen ‘verdiensten’, dat wil zeggen hun vaardigheden en inspanning. Dat is de kern van een meritocratische samenleving, zoals Michael Young die meer dan een halve eeuw geleden voorzag in zijn *The Rise of the Meritocracy* (1958). Zo’n meritocratische samenleving is meer ‘open’ en efficiënt dan een traditionele klassensamenleving, omdat in beginsel iedereen, op basis van eigen talenten en inspanningen, kans maakt op maatschappelijk succes, en omdat ieders capaciteiten optimaal worden benut en zo bijdragen aan de maatschappelijke welvaart. De keerzijde hiervan is evenwel dat de minder getalenteerden veroordeeld zijn tot de minder aantrekkelijke maatschappelijke posities, en dat hun belangen onvoldoende (politiek) vertegenwoordigd worden. Bovendien wordt achterstand van generatie op generatie overgedragen, doordat het opleidingsniveau van kinderen via de sociale en genetische erfelijkheid van intelligentie in sterke mate samenhangt met de opleiding van hun ouders. Ook deze minder rooskleurige kanten van de meritocratie werden al door Michael Young benadrukt.

De analyses in de voorgaande hoofdstukken geven echter ook aanleiding om het meritocratische karakter van de Nederlandse samenleving te relativiseren. Dat is zo omdat ook andere, niet-meritocratische factoren nog altijd een substantiële invloed hebben op de kans op maatschappelijk succes en falen. Bovendien is het niet in alle opzichten evident dat het (relatieve) belang van het opleidingsniveau in de afgelopen decennia is toegenomen. Ook een halve eeuw geleden speelde het opleidingsniveau al een belangrijke rol, terwijl ook nu het belang van sociale afkomst nog niet is verdwenen.

Hierbij doet zich, voor onderzoekers, het probleem voor dat zowel in een traditionele klassensamenleving als in een 'zuiver' meritocratische samenleving verschillende indicatoren voor maatschappelijk succes met elkaar samenhangen en van generatie op generatie worden overgedragen. In een niet-meritocratische samenleving worden zowel de onderwijskansen als de maatschappelijke positie in sterke mate bepaald door de sociaaleconomische afkomst. Hierdoor hangen opleidingsniveau en maatschappelijke positie met elkaar samen en worden voorsprong en achterstand in hoge mate van generatie op generatie overgedragen. In een 'ideaaltypische' meritocratische samenleving bepalen individuele talenten (IQ) het opleidingsniveau en vervolgens de maatschappelijke positie, terwijl die talenten in hoge mate erfelijk zijn. Ook dit resulteert in een samenleving waarin opleidingsniveau en maatschappelijke positie sterk samenhangen en aan de volgende generatie worden doorgegeven. Hoewel het achterliggende mechanisme verschilt, lijken de uitkomsten veel op elkaar. Dit maakt het lastig om te bepalen of de bestaande (overdracht van) ongelijkheid een gevolg is van het meritocratische karakter van de samenleving, of juist nog het resultaat van 'oude' klassentegenstellingen en dus van een gebrek aan meritocratisering. Dit wordt nog versterkt doordat we meestal geen informatie hebben over de daadwerkelijke capaciteiten, talenten of het IQ van individuele personen (behalve bij de analyse van onderwijsuitkomsten) en evenmin over de inspanning die mensen leveren, zodat we de factoren die volgens Michael Young cruciaal zijn voor een meritocratie (immers, 'merit = IQ + effort' in zijn formule) niet direct kunnen meten, maar alleen indirect kunnen (proberen) af (te) leiden.

In dit slothoofdstuk maken we de balans op van de mate waarin de huidige Nederlandse samenleving een meritocratische samenleving is. We schetsen de belangrijkste plus- en minpunten hiervan en doen enkele beleidssuggesties.

In hoeverre is Nederland een meritocratie? Om deze vraag te beantwoorden maken we opnieuw, zoals eerder in dit boek, een onderscheid tussen de factoren die de onderwijsuitkomsten bepalen en de factoren die

de maatschappelijke positie bepalen. Hierbij richten we ons eerst op het belang van de meritocratische factor 'onderwijs' en vervolgens op andere, 'niet-meritocratische' factoren, in het bijzonder op de sociaaleconomische status van de ouders.

Hoe meritocratisch is het onderwijs?

In een perfecte meritocratie wordt het opleidingsniveau dat iemand bereikt volledig bepaald door diens IQ en inspanning. Als het onderwijs meritocratischer wordt, zou de samenhang tussen het bereikte eindniveau en het IQ dus sterker moeten worden. Uit de analyses in hoofdstuk 2 van Dronkers en Van de Werfhorst bleek echter dat hiervan in de naoorlogse periode geen sprake was. De samenhang tussen de prestaties aan het eind van het basisonderwijs, zoals bijvoorbeeld gemeten met de CITO-toets, en het bereikte eindniveau, was voor de generatie geboren in 1981 even sterk als voor de generatie geboren in 1940. Wel is het effect van de prestaties aan het eind van de basisschool op de keuze van het vervolgonderwijs groter geworden. Anders gezegd, de middelbare-schoolkeuze is meritocratischer geworden, maar vervolgens spelen er in het middelbaar onderwijs blijkbaar andere factoren een rol, waardoor de invloed van de prestaties aan het eind van de basisschool op het behaalde eindniveau in het vervolgonderwijs niet groter is geworden.

Een tweede belangrijke constatering is dat de prestaties aan het eind van de basisschool steeds sterker samenhangen met het opleidingsniveau van de ouders. Vooral vanaf de generaties die geboren zijn in de jaren zestig is dit effect sterker geworden, en in het bijzonder geldt dit voor het opleidingsniveau van de moeder. Dit betekent dat prestaties in het basisonderwijs steeds meer 'erfelijk' worden, waarbij het zowel om genetische overdracht (*nature*) als om overdracht via de opvoeding (*nurture*) kan gaan. (Strikt genomen meten we hierbij niet de prestaties van de ouders in het basisonderwijs maar hun eindniveau, maar we mogen aannemen dat deze positief met elkaar samenhangen.)

Als we ons richten op de niet-meritocratische factoren, valt allereerst op dat de invloed van het beroep van de vader op de schoolloopbaan van de kinderen sterk is afgenomen, zoals we ook verwachten als de samenleving meritocratischer wordt. Vervolgens is het effect van de opleiding van de vader op de schoolloopbaan van zijn kinderen bij een gegeven prestatieniveau aan het eind van de basisschool minder eenduidig. In een meritocratische samenleving zou dit effect afwezig moeten zijn, omdat de schoolloopbaan

alleen afhangt van de prestaties van het kind en niet van de opleiding van de ouders. Inderdaad is het effect van vaders opleiding op de keuze van de middelbare school sterk afgenomen. Maar tegelijkertijd is het effect op het eindniveau in het voortgezet onderwijs toegenomen. Dit duidt erop dat het opleidingsniveau van de vader steeds meer bepalend is voor het succes van zijn kinderen in het voortgezet onderwijs, bij een gegeven prestatieniveau aan het eind van de basisschool. Het effect van moeders opleiding is overigens kleiner en weinig veranderd.

Het toenemende belang van de opleiding van de ouders (en vooral van de vader) voor de prestaties in het voortgezet onderwijs hangt samen met de opvoeding. Zo hebben hoger opgeleide ouders meer hulpbronnen tot hun beschikking om hun kinderen steun te bieden in het onderwijs. Dit doen zij al voor de kinderen naar school gaan, bijvoorbeeld door voor te lezen of taal-spelletjes te doen. Maar ook gedurende de schoolloopbaan van hun kinderen, bijvoorbeeld door hen te helpen bij een werkstuk, kennis te laten maken met diverse vormen van cultuur of door aan tafel te praten over wat hun kind bezighoudt. In hoofdstuk 4 liet Notten zien dat er een sterke samenhang is tussen het opleidingsniveau van de ouders en hun opvoedingsactiviteiten, in het bijzonder op het gebied van cultuurparticipatie, lezen en tv-kijken. Op elk van deze drie terreinen speelt het opleidingsniveau van de ouders een grotere rol dan hun beroepsniveau. En die samenhang is stabiel gebleken in de loop van de tijd. Bij tv-kijken is het belang van het opleidingsniveau zelfs toegenomen. Elk van deze opvoedingsactiviteiten heeft invloed op de onderwijsprestaties van de kinderen. Deze invloed varieert evenwel in de loop van de tijd. Het effect van ouderlijke cultuurparticipatie is afgenomen, het effect van leesbegeleiding nam aanvankelijk af, maar lijkt voor jongere generaties weer toe te nemen, terwijl de relatie met tv-kijken aanvankelijk toenam en voor jongere generaties juist weer minder sterk lijkt. Hoewel er dus geen eenduidige toe- of afname is van de invloed van de opvoeding op de schoolprestaties van de kinderen, is deze invloed duidelijk aanwezig en bovendien gerelateerd aan het opleidingsniveau van de ouders.

Het tegenwoordige onderwijs mag dan meritocratisch zijn in de zin dat de prestaties van de leerlingen in belangrijke mate hun schoolloopbaan bepalen, tegelijkertijd speelt onmiskenbaar de sociale achtergrond nog steeds een grote rol. Weliswaar is het belang van het beroep van de ouders sterk verminderd, maar tegelijkertijd is het belang van het opleidingsniveau van de ouders groot en in sommige opzichten toegenomen. Deels past dit in een meritocratie, namelijk voor zover cognitieve vaardigheden genetisch en sociaal erfelijk zijn en de schoolprestaties van kinderen sterk samenhangen met die van hun ouders. Deels gaat het echter om niet-meritocratische

effecten, doordat hoger opgeleide ouders meer ondersteuning (kunnen) bieden aan hun kinderen, waardoor zij in het onderwijs beter presteren. Meritocratisering van het onderwijs, zoals die zich in Nederland manifesteert, betekent dus niet dat het belang van de sociale achtergrond van kinderen afneemt, maar vooral dat de mechanismen waarlangs de ouders het onderwijssucces van hun kinderen beïnvloeden, veranderen.

Een belangrijke kanttekening bij het bovenstaande is, dat de analyses betrekking hebben op het 'nominale' onderwijsniveau. Door de sterke onderwijsexpansie in de naoorlogse periode is de relatieve positie van verschillende 'nominale' niveaus in de onderwijshiërarchie echter gewijzigd. Wie begin jaren zestig een middelbare beroepsopleiding, zoals de mts (middelbare technische school), had voltooid, behoorde tot de hoogst opgeleide helft van de bevolking. Wie nu een mbo-3-diploma heeft, behoort daarentegen tot de laagst opgeleide helft van de bevolking. Als de zoon van een vader met een mts-diploma een mbo-3-diploma behaalt, is het nominale opleidingsniveau van ouder en kind dus gelijk, maar is het relatieve opleidingsniveau van het kind lager dan dat van de vader. In hoofdstuk 3 lieten Van de Werfhorst en Dronkers zien dat het effect van het nominale opleidingsniveau van de ouders op het nominale opleidingsniveau van het kind is afgenomen, maar dat de samenhang tussen de relatieve opleidingsniveaus van ouders en kinderen niet zwakker is geworden. Anders gezegd, de samenhang tussen opleiding van ouders en kinderen is alleen verzwakt als gevolg van de expansie van het onderwijs, waardoor ook meer kinderen met laag opgeleide ouders een hoger onderwijsdiploma wisten te behalen. Als het gaat om de relatieve positie van ouders en kinderen in de opleidingsverdeling is de samenhang niet afgenomen. Voor zover het onderwijs een positioneel goed is en dus vooral het relatieve niveau van belang is, is de overdracht tussen generaties dan ook onverminderd sterk.

Hoe meritocratisch is de samenleving?

Naast het verwerven van een onderwijsdiploma op basis van persoonlijke prestaties, is een belangrijk tweede kenmerk van een meritocratische samenleving dat de maatschappelijke positie die men bekleedt ook wordt bepaald door de eigen prestaties of *merits*. Omdat deze prestaties vaak niet direct worden gemeten, is het gebruikelijk om het meritocratische gehalte van de samenleving af te lezen aan het belang van het opleidingsniveau. Hierbij moeten we wel de kanttekening maken dat het opleidingsniveau meer een indicator lijkt te zijn voor IQ dan voor inspanning – de twee

ingrediënten van *merit* volgens Michael Young – zodat we door een focus op opleidingsniveau de invloed van inspanning mogelijkterwijs onderschatten.

Dat het opleidingsniveau van grote invloed is op de maatschappelijke positie die mensen bekleden, staat buiten kijf. In die zin lijdt het dan ook geen twijfel dat de maatschappij een sterk meritocratisch karakter heeft. Minder evident is echter dat het belang van het opleidingsniveau steeds groter wordt en het belang van andere, niet-meritocratische factoren afneemt. In dit boek hebben we gekeken naar het belang van opleiding op de arbeidsmarkt, bij de huishoudensvorming en in de politiek.

Aangezien de moderne economie vaak wordt gekenschetst als een kenniseconomie, zou je verwachten dat het opleidingsniveau van mensen steeds belangrijker wordt voor hun positie op de arbeidsmarkt. De analyse in hoofdstuk 5 van De Beer en Van Pinxteren leverde hiervoor echter weinig aanwijzingen op. Inderdaad is het risico op werkloosheid voor laag opgeleiden aanzienlijk groter dan voor hoog opgeleiden, maar voor jongere cohorten is dit effect niet wezenlijk groter dan voor oudere cohorten – met uitzondering van degenen die geen diploma van het voortgezet onderwijs hebben. De verschillen tussen hoger en lager opgeleiden in beroepsniveau zijn voor jongere cohorten wat kleiner dan voor oudere cohorten. En de verschillen tussen de opleidingsniveaus in de kans op een flexibel dienstverband zijn zelfs sterk afgenomen. Alleen ten aanzien van de beloning zijn de verschillen tussen opleidingsniveaus sinds de jaren negentig beduidend groter geworden.

Ook Salverda en Brals concludeerden, in hoofdstuk 6, dat de stijging van het opleidingsniveau op de arbeidsmarkt niet gepaard is gegaan met een evenredige stijging van de beloning. Veel hoger opgeleiden worden onderbenut doordat zij ‘onder hun niveau’ werken, terwijl veel (ook hoger opgeleide) vrouwen bovendien een deeltijdbaan hebben. Hierdoor dreigen de laagst opgeleiden van de arbeidsmarkt te worden verdrongen, ondanks het feit dat er op zichzelf genoeg banen zijn waarvoor zij gekwalificeerd zijn.

Naast het opleidingsniveau hebben ook andere factoren een grote invloed op de arbeidsmarktpositie, die men in een meritocratische samenleving niet zou verwachten. Dit geldt in het bijzonder voor de samenstelling van het huishouden en de etnische achtergrond. Zo lopen alleenstaanden, alleenstaande ouders en niet-westerse allochtonen bij een zelfde opleidingsniveau een relatief hoog werkloosheidsrisico, hebben zij gemiddeld een laag beroepsniveau en werken zij vaak in een flexibel dienstverband.

Het belang van etniciteit is voor jongere cohorten overigens wel beduidend kleiner dan voor oudere cohorten. Bij de huishoudenssamenstelling zijn de trends minder eenduidig. In hoeverre het belang van deze factoren

erop wijst dat de arbeidsmarkt *niet* meritocratisch is, is overigens lastig te bepalen. Zo kan het effect van huishoudenssamenstelling mogelijk worden verklaard uit het belang van niet-cognitieve eigenschappen, zoals sociale en communicatieve vaardigheden en volharding, die zowel het succes op de relatiemarkt als op de arbeidsmarkt beïnvloeden. Aangezien het aannemelijk is dat dergelijke vaardigheden de prestaties van werknemers beïnvloeden, is hun belang op zichzelf niet strijdig met een meritocratie. Bij niet-westerse allochtonen zouden ook bepaalde niet-waargenomen vaardigheden, zoals taalvaardigheid of culturele vaardigheden, een rol kunnen spelen. Dit neemt niet weg dat veel studies hebben vastgesteld dat er op de arbeidsmarkt ook veelvuldig discriminatie op grond van ras of etniciteit plaatsvindt, hetgeen in strijd is met een meritocratische samenleving (bijvoorbeeld Andriessen et al., 2010).

Om de rol van de huishoudenssamenstelling goed te begrijpen dient men ook rekening te houden met de vervanging van de eenverdieners door de tweeverdieners, een ontwikkeling die zich het sterkst bij hoog opgeleiden heeft voorgedaan. Doordat de inkomens van beide partners echter niet sterk met elkaar samenhangen, heeft de groei van het aantal tweeverdieners niet geleid tot een beduidende groei van de inkomensongelijkheid tussen huishoudens. De inkomensongelijkheid tussen paren op verschillende opleidingsniveaus groeit echter wel, hetgeen er toch op duidt dat het belang van opleiding voor de inkomensverschillen tussen huishoudens groter wordt.

Ook ten aanzien van de arbeidsmarktpositie speelt de sociale achtergrond een zelfstandige, zij het beperkte rol, naast die van het opleidingsniveau. Het opleidingsniveau van de ouders is, als rekening wordt gehouden met het opleidingsniveau van de persoon in kwestie zelf, niet van invloed op de arbeidsmarktpositie (op één moeilijk te interpreteren uitzondering na), maar het beroep van de ouders wel. Naarmate de beroepsstatus van de vader (en in mindere mate die van de moeder) hoger was, is ook de beroepsstatus van hun kind(eren), bij een gelijk opleidingsniveau, hoger. Dit effect is in de loop van de tijd bovendien redelijk constant: voor jongere generaties speelt de beroepsstatus van de ouders geen kleinere rol dan voor oudere generaties.

Ook in het politieke domein is het opleidingsniveau een van de belangrijkste determinanten, zo lieten Bovens en Wille in hoofdstuk 7 zien. Leden van de Eerste en Tweede Kamer en bewindspersonen zijn vrijwel uitsluitend hoog opgeleid. Dat is niet van alle tijden. In de decennia na de invoering van het algemeen kiesrecht was het aandeel hoger opgeleiden in de Kamer niet veel hoger dan 40 procent. Vanaf de jaren zestig steeg dit percentage sterk. Van de huidige Tweede Kamerleden heeft 91 procent een hbo- of wo-diploma. Ook een ruime meerderheid van de gemeenteraadsleden en

wethouders is tegenwoordig hoog opgeleid. In absolute zin is de representativiteit van de Tweede Kamer inmiddels zeer laag. Ongeveer 80 procent bestaat uit academici, terwijl dit onder de kiezers slechts 10 procent is. In relatieve zin is de representativiteit echter niet sterk afgenomen, omdat het toenemende aandeel hoog opgeleiden in de Kamer min of meer parallel loopt met de toename van het aandeel hoog opgeleiden in de bevolking.

Aan de ene kant is er sprake van een democratisering van de politieke elite, omdat sociale afkomst minder van belang is dan voorheen. De oude politieke elite van adel en patriciaat is vervangen door een universitair geschoolde middenklasse. Aan de andere kant is er sprake van een toenemende professionalisering omdat er steeds hogere opleidingseisen worden gesteld aan politieke vertegenwoordigers. Dit heeft geleid tot het ontstaan van een diplomademocratie, van een klasse van vrijwel uitsluitend academisch geschoolde politici.

Een tussenbalans

Resumerend kunnen we stellen dat het belang van onderwijs en opleiding voor het verwerven van een maatschappelijke positie onmiskenbaar groot is. Maar tegelijkertijd zijn er meerdere redenen om kanttekeningen te plaatsen bij de stelling dat de samenleving steeds meritocratischer wordt. Allereerst is het belang van opleiding al decennialang groot en is dit belang op de meeste terreinen niet systematisch groter geworden (een vergelijkbare conclusie werd recent getrokken in Van de Werfhorst, 2015). Er lijkt eerder sprake van diploma-inflatie, dat wil zeggen dat het effect van het opleidingsniveau niet verder toeneemt doordat de waarde van diploma's daalt. Dit zou te maken kunnen hebben met de sterke expansie van het onderwijs, waardoor er inmiddels zo veel hoog opgeleiden zijn, dat het bezit van een hbo- of wo-diploma steeds minder onderscheidend is en daardoor, in aanvulling hierop, ook andere factoren (weer) een rol gaan spelen.

In de tweede plaats speelt sociale afkomst onverminderd een grote rol. Hierbij lijkt wel geleidelijk sprake van een verschuiving van het belang van de sociaaleconomische status van de ouders naar het opleidingsniveau van de ouders. Zo heeft de beroepsstatus van de ouders steeds minder invloed op het onderwijssucces van hun kinderen, maar heeft deze nog wel een min of meer constant effect op de beroepsstatus die hun kinderen verwerven. Het opleidingsniveau van de ouders heeft een groot en ook min of meer constant effect op de schoolloopbaan van hun kinderen. Dit is deels een meritocratisch effect, doordat kinderen van hoog opgeleide ouders beter

presteren op de basisschool, maar deels ook een niet-meritocratisch effect, doordat hoog opgeleide ouders hun kinderen meer ondersteuning bieden voorafgaand aan en tijdens de onderwijsloopbaan.

Maatschappelijke gevolgen van meritocratisering

Er valt over te twisten in welke mate de huidige Nederlandse samenleving als een meritocratische samenleving kan worden gekarakteriseerd. Het staat echter buiten kijf dat er in onze samenleving allerminst sprake is van gelijke kansen in de zin dat de maatschappelijke kansen van kinderen onafhankelijk zijn van hun sociale afkomst. Waar je wieg stond, bepaalt nog altijd in belangrijke mate je kans op maatschappelijk succes. De mechanismen waarlangs de sociale afkomst de levenskansen beïnvloedt, mogen dan veranderd zijn – meritocratischer zijn geworden, doordat opleiding een grotere rol speelt –, de uitkomsten worden daardoor niet wezenlijk veranderd. Wel worden die uitkomsten daardoor maatschappelijk meer acceptabel. In hoofdstuk 8 en 9 lieten Steijn, Van de Werfhorst en Burgoon, respectievelijk Elshout, Tonkens en Swierstra zien dat de Nederlandse bevolking de meritocratische principes in belangrijke mate (h)erkent en onderschrijft. De meeste mensen menen dat de eigen inzet en eigen opleiding veel belangrijker zijn om vooruit te komen in de maatschappij dan de afkomst. Bovendien vinden de meeste mensen dat intelligentie en hard werken (de twee ingrediënten van *merit* volgens Michael Young) de belangrijkste determinanten van economisch succes zouden moeten zijn. Hoewel men het daadwerkelijke belang van opleiding en toeval lager inschat, meent men toch dat deze factoren nog te veel invloed hebben.

Interessant is dat ook de verliezers van de meritocratische wedloop, zoals (langdurig) werklozen, de meritocratische principes over het algemeen onderschrijven. Dit plaatst hen in de pijnlijke positie te moeten erkennen dat zij onvoldoende hebben gepresteerd. Elshout, Tonkens en Swierstra beschreven in hoofdstuk 9 de uiteenlopende manieren waarop zij proberen niettemin hun zelfrespect te behouden door een excuus te zoeken voor hun 'falen'. Dit doen zij onder meer door hun gebrek aan succes toe te schrijven aan pech (zoals een ziekte) of aan fouten uit het verleden, of door het belang van economisch succes te relativiseren. Zelfs als zij hierdoor erin slagen hun zelfrespect te behouden, zal dit weinig afdoen aan het feit dat zij door de samenleving worden gezien als verliezers die hun laag gewaardeerde positie aan eigen tekortkomingen te wijten hebben.

Hoe vaak hoor je niet van ouders dat hun zoon of dochter slechte cijfers haalt op school doordat het kind te lui of te gemakzuchtig is? Aanzienlijk vaker dan dat ouders erkennen dat hun kind gewoon niet slim genoeg is voor, bijvoorbeeld, de havo. Voor veel ouders is de havo tegenwoordig de scherprechter tussen de kans op maatschappelijk succes en op maatschappelijk falen. Blijkbaar is het voor ouders gemakkelijker de oorzaak van minder presteren van hun kinderen in gebrek aan inzet en doorzettingsvermogen te zoeken dan te erkennen dat het er qua intelligentie bij hun kind gewoon niet in zit.

Als de maatschappelijke verliezers hun lot ‘verdienen’, geldt dit logischerwijze ook voor de winnaars. Als zij hun succes geheel aan eigen verdiensten (kunnen) toeschrijven, kan dit twee nadelige effecten hebben. Het kan ertoe bijdragen dat zij weinig mededogen hebben met de verliezers. De armen, werklozen en andere uitgesloten hadden immers maar langer moeten leren, harder moeten werken of zich meer opofferingen moeten getroosten. Bovendien bestaat het gevaar dat degenen die maatschappelijk invloedrijke posities bekleden – zowel in politiek en bestuur als in het bedrijfsleven – steeds minder rekening houden met de belangen van de verliezers. Er dreigen dan gescheiden leefwerelden te ontstaan waarin winnaars en verliezers zich steeds minder met elkaar en met de samenleving als geheel verbonden voelen. Een dergelijke ontwikkeling is recent voor de Amerikaanse samenleving indringend geschetst door zowel een conservatieve (Charles Murray, 2012) als een progressieve (Robert Putnam, 2015) socioloog. Het is niet ondenkbaar dat Amerika op dit terrein, zoals op veel andere gebieden, ons voorland zal blijken te zijn. Het is dan ook verstandig om hun schets van het hedendaagse Amerika niet simpelweg af te doen als ‘Amerikaanse toestanden’, maar serieus te onderzoeken in welke mate zich in ons land vergelijkbare tendensen voordoen.

Beleidsconsequenties

Hoe men de in dit boek geschetste ontwikkelingen waardeert, is een normatieve, politieke vraag waarop de wetenschap geen objectief antwoord kan geven. Uiteindelijk draait het hierbij om de vraag welke factoren die maatschappelijk succes en falen bepalen men als een individuele, persoonlijke verantwoordelijkheid beschouwt, en welke als factoren die buiten de individuele invloedssfeer liggen (vgl. Dworkin (1982), die onderscheid maakt tussen *endowment sensitive* en *ambition sensitive* verschillen). Hoewel wetenschappelijk onderzoek hierop meer licht kan werpen, is

ook dit uiteindelijk een morele, ethische vraag, waarover men op grond van levensbeschouwing of politieke overtuiging van mening kan (blijven) verschillen.

Onderwijsbeleid

Niettemin is het aannemelijk dat er brede steun bestaat voor de gedachte dat iemands kansen in het leven zo min mogelijk dienen te worden bepaald door diens sociale afkomst. (Over de (on)wenselijkheid van de invloed van genetische factoren bestaat waarschijnlijk meer verschil van mening.) Dit heeft vooral consequenties voor het onderwijs, waar sociale afkomst de grootste rol speelt. Naast het erfelijke effect op de prestaties op de basisschool, kwam uit hoofdstuk 2 en 3 naar voren dat vooral de opvoeding een belangrijke invloed lijkt te hebben. Bezien zou daarom moeten worden hoe deze invloed verminderd kan worden. Aangezien het niet in de rede ligt om hoog opgeleide ouders te ontmoedigen om hun kinderen te ondersteunen, zou de aandacht vooral moeten worden gericht op steun voor en begeleiding van kinderen die deze ouderlijke ondersteuning missen. Te denken valt aan bijvoorbeeld huiswerkklassen, bijlessen, typelessen, buitenschoolse activiteiten zoals muzikles of cursussen waarin je leert een eigen online game te ontwikkelen.

Juist voor kinderen uit kwetsbare milieus is het van belang dat zij zich kunnen optrekken aan een stimulerende omgeving, teneinde de 'startblok-ongelijkheid' (de term is van Frank Kalshoven) om te zetten in meer gelijke feitelijke kansen. Daarbij gaat het zowel om het wegwerken van taalachterstanden (niet alléén voor allochtone kinderen) als om het versterken van sociale vaardigheden. Je zou het een 'ontwikkelrecht' kunnen noemen voor kinderen vanaf 2,5 jaar. Echter, ook na de start van de schoolloopbaan is ondersteuning van belang. Zoals ouders hun kinderen vaak hun hele leven blijven voorzien van materiële, culturele en sociale hulpbronnen, zo zou een overheid deze structurele ondersteuning moeten bieden aan kinderen die van huis uit minder meekrijgen.

Het Nederlandse onderwijs is sterk selectief van karakter. Al op 12-jarige leeftijd maken kinderen een schoolkeuze, die bepalend is voor hun verdere onderwijs- en levensloop. De combinatie van vroege keuze en de opwaartse druk (vanuit de ouders) versterkt een aantal negatieve gevolgen van de meritocratisering, doordat ze vroegtijdig een schifting aanbrengt tussen cognitief sterke en minder sterke leerlingen. Wat ook niet helpt is dat de ooit gangbare tweejarige brugklassen op zogenaamde brede scholengemeenschappen langzaam maar zeker aan het verdwijnen zijn. Ervoor in

de plaats komen categorale schoolsoorten. Na de categorale gymnasia nu ook categorale havo's en zelfs mavo's. Over de (on)wenselijkheid hiervan en over maatregelen om dit tij te keren zou wel meer maatschappelijk debat mogen plaatsvinden. Het gaat dan onvermijdelijk ook over elementen van de 'middenschool', al dan niet in 'nieuwe stijl'.

Nu krijgen de slimste kinderen het langst onderwijs aangeboden. De reden daarvoor is historisch bepaald en ook niet helemaal onbegrijpelijk. Toch is het de vraag of daar niet enige correctie op mogelijk en gewent is. Onderwijsprogramma's die bijna uitsluitend uitgaan van de cognitieve bagage van leerlingen, zijn op een gegeven moment niet meer geschikt voor cognitief beperkte leerlingen. Maar juist omdat kinderen uit kwetsbare milieus vaak niet alleen minder cognitieve bagage van hun ouders meekrijgen, maar ook in opvoedkundige zin niet zo bediend worden als kinderen uit sterkere milieus, is er alle aanleiding te bezien of er in het onderwijs geen aanvullende accenten gelegd moeten worden. Let wel, niet in plaats van, maar in aanvulling op het aanleren van cognitieve vaardigheden.

Naast cognitieve vaardigheden hebben namelijk ook niet-cognitieve vaardigheden, zoals concentratie- en doorzettingsvermogen, nauwgezetheid en leergierigheid, een belangrijke invloed op schoolsucces (Tough, 2010; CPB, 2014). Hoewel er nog weinig bekend is over de mate waarin deze eigenschappen zijn aangeboren dan wel worden aangeleerd, is het wel aannemelijk dat ook deze een belangrijke 'erfelijke' component hebben. Hoe dit ook zij, het is wenselijk om deze eigenschappen meer te trainen bij leerlingen die hierin achterblijven, en daardoor het risico lopen minder goed te presteren dan leerlingen met vergelijkbare intellectuele capaciteiten, die over meer van deze niet-cognitieve vaardigheden beschikken.

Nu wordt er te makkelijk van uitgegaan dat sommige kinderen nu eenmaal niet het doorzettingsvermogen hebben voor een lange schoolcarrière en dat het onderwijs er het beste aan doet om deze kinderen snel een eenvoudig vak te leren waarmee ze de arbeidsmarkt kunnen betreden. Op de steeds dynamischer arbeidsmarkt zijn deze jonge werknemers echter vervolgens uiterst kwetsbaar. Zou er daarom in het onderwijs, vooral voor kinderen uit kwetsbare milieus, niet veel meer aandacht moeten zijn voor algemene, sociale burgerschaps- en werknemersvaardigheden? Succes op dit terrein zou een aantal minder gunstige gevolgen van de meritocratisering kunnen verzachten. Dit is geen pleidooi voor minder aandacht voor cruciale vaardigheden zoals taal, rekenen en basisvakkennis, maar wel een pleidooi voor meer ruimte binnen het onderwijs voor vaardigheden op het niet-cognitieve vlak. Dat dit gevolgen heeft voor de inrichting van het onderwijs en met name ook voor de financiering ervan is evident.

Arbeidsmarkt- en inkomensbeleid

Ook investeren in kwetsbare werknemers op de arbeidsmarkt in de vorm van een leven lang leren kan hier genoemd worden. Ook daarbij gaat het niet alleen om het bijhouden van vakkennis, want die heeft aan de onderkant van de arbeidsmarkt een bescheiden betekenis, maar veeleer om de eerdergenoemde niet-cognitieve vaardigheden. Onderzoek wijst uit dat ook op de arbeidsmarkt niet-cognitieve vaardigheden, naast het opleidingsniveau, een belangrijke rol spelen (CPB, 2014). Dit verklaart, zoals gezegd, mogelijk ook waarom er zo'n sterke samenhang bestaat tussen de huishoudensvorm en de arbeidsmarktpositie. Zo blijken alleenstaande mannen met een academische opleiding qua arbeidsparticipatie en werkloosheid nog slechter te scoren dan gehuwde mannen met kinderen die geen diploma van het voortgezet onderwijs hebben. Dit duidt erop dat hoog opgeleide alleenstaande mannen bepaalde niet-cognitieve vaardigheden missen, wat zowel hun kansen op de relatiesmarkt als op de arbeidsmarkt nadelig beïnvloedt.

Zelfs als we erin zouden slagen de effecten van sociale afkomst op onderwijssucces geheel weg te nemen, zullen er nog altijd grote verschillen in uitkomsten zijn als gevolg van verschillen in intelligentie en talenten. In een meritocratisch onderwijsstelsel is dit onvermijdelijk. Immers, het onderwijsstelsel fungeert daarin juist als mechanisme om getalenteerden en minder-getalenteerden van elkaar te (onder)scheiden. Men kan erover twisten hoe wenselijk of onwenselijk dit is. Maar het is onvermijdelijk dat het onderwijs tot op zekere hoogte bijdraagt aan het (uit)vergroten van de verschillen in cognitieve vaardigheden. Dit staat evenwel los van de vraag in welke mate de verschillen in onderwijsuitkomsten zich weerspiegelen in verschillen in maatschappelijke kansen. In een meritocratische samenleving is het weliswaar onvermijdelijk dat de maatschappelijke positie van burgers samenhangt met hun opleiding(sniveau), maar dit zegt nog weinig over de omvang van de verschillen. Dat geldt in het bijzonder voor belonings- en inkomensverschillen. Dat alleen hoog opgeleiden in aanmerking komen voor een positie als medisch specialist of hoogleraar bepaalt nog niet hoe groot het beloningsverschil tussen een medisch specialist en een schoonmaker of thuiszorgmedewerker is. Ervan uitgaande dat het volgen van een opleiding tot medisch specialist meer opofferingen vraagt (in tijd, geld en inspanning) dan een opleiding tot verzorgende, kan men hooguit stellen dat het beloningsverschil tussen beide beroepen groot genoeg moet zijn om te compenseren voor dit verschil in opofferingen (het uitgangspunt van de zogeheten *human capital*-theorie). Gezien het hoge rendement op het volgen van een hogere opleiding (in de orde van grootte van een 8 procent

hoger salaris voor ieder jaar dat men langer studeert; zie De Beer, 2015), lijken de huidige beloningsverschillen beduidend groter dan nodig is om getalenteerde jongeren te prikkelen om een hogere opleiding te volgen. Anders gezegd, er is in beginsel ruimte om de beloningsverschillen te verkleinen zonder dat dit op termijn tot een schaarste aan hoger opgeleiden zou leiden. Dit betekent natuurlijk nog niet dat een dergelijke reductie eenvoudig is te realiseren. Het is ook een open vraag of daarvoor primair de beloningsstructuur zou moeten worden gewijzigd, of dat de overheid inkomensverschillen zou moeten reduceren via een meer progressieve belastingheffing. In dit verband verdient het werk van de Nederlandse economen Jan Pen en Jan Tinbergen (1977), waarin zij lieten zien hoe de beloningsverschillen kunnen worden gematigd via zowel herverdeling als via de expansie van het onderwijs, het om opnieuw aandacht te krijgen.

Inkomenspolitiek kan bijdragen aan het mitigeren van segregatie als gevolg van de meritocratisering, maar een kwalitatief hoogwaardige publieke dienstverlening evenzeer. Dit aspect wordt te weinig meegewogen bij beslissingen die ertoe leiden dat de overheid zich terugtrekt uit het publieke domein en belangrijke kerndoelen van de verzorgingsstaat overdraagt aan de markt. Dit is geen pleidooi voor een grote overheid, of een taboe op herijken van de inrichting van de verzorgingsstaat, maar wel een waarschuwing dat modernisering van die verzorgingsstaat niet ertoe mag leiden dat mensen die toch al veel moeite hebben hun kansen in een meritocratische samenleving te grijpen, ook nog eens moeilijker toegang krijgen tot voorzieningen die bijdragen aan een rechtvaardige verdeling van de welvaart. De beleidsaandachtspunten liggen hier voor de hand. Blijvende en betaalbare toegang tot goed onderwijs, en een inrichting van het onderwijs waarvan ook cognitief beperkte kinderen profijt hebben. Toegang tot vitale en kwalitatief hoogwaardige zorgvoorzieningen en tot alle andere voorzieningen die eraan bijdragen dat burgers volwaardig kunnen participeren in de samenleving. Als er meer financiële verantwoordelijkheid bij burgers wordt gelegd, zou er steeds zorg voor moeten worden gedragen dat groepen burgers niet verstoken raken van essentiële voorzieningen.

Verschillen op de arbeidsmarkt manifesteren zich niet alleen in beloningsverschillen, maar ook in de kans op werk en de (on)zekerheid van het werk. Aangezien lager opgeleiden zowel vaker een flexibel contract hebben als vaker werkloos zijn, is het ook gewenst de werkzekerheid van lager opgeleiden te vergroten. Het voert te ver om hier uitgebreid in te gaan op de beleidsopties die hiervoor kunnen worden overwogen. Te denken valt onder meer aan loonkostensubsidies of lastenverlichting voor laag opgeleiden en het scheppen van gesubsidieerde arbeidsplaatsen voor kansarme groepen.

Tegenwoordig wordt in het arbeidsmarktbeleid veel nadruk gelegd op het belang van scholing en training. Deze zouden er het meest aan bijdragen de *employability* van de beroepsbevolking te vergroten. Zo wordt iedereen die geen startkwalificatie – een diploma op mbo2-niveau – heeft, als voortijdig schoolverlater aangeduid. Op zichzelf is dit een voor de hand liggende reactie in een meritocratie. Onbedoeld kan dit echter ook ertoe bijdragen dat laag opgeleiden een stempel als kansarm krijgen opgedrukt, en dat daarmee het beeld van werkgevers wordt versterkt dat je zo iemand maar beter niet kunt aannemen. Het is dan ook zeer de vraag of het hanteren van het begrip ‘startkwalificatie’ nog wel behulpzaam is bij het beoordelen van iemands reële kansen op de arbeidsmarkt. Juist door een (te) sterke nadruk op opleiding zouden de kansen van degenen die daarin het minst succesvol zijn, verder kunnen verslechteren.

Literatuur

- Andriessen, Iris, Nievers, Eline, Faulk, Laila, & Dagevos, Jaco (2010). *Liever Mark dan Mohammed*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Beer, Paul de (2015). Groeiende loonverschillen in Nederland: feiten, verklaringen en remedie. In Margo Trappenburg, Wout Scholten en Thijs Jansen (red.), *Loonfatsoen. Eerlijk verdienen of graaicultuur* (pp. 28-44). Amsterdam: Boom.
- CPB (2014). Investerings in persoonlijke ontwikkeling verbeteren sociaal-economische uitkomsten. *CPB Policy Brief 2014/08*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Dworkin, Ronald (1982). What is equality? Part II. Equality of resources. *Philosophy and Public Affairs*, 10, 283-345.
- Murray, Charles (2012). *Coming apart*. New York: Random House.
- Pen, Jan, & Tinbergen, Jan (1977). *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling*. Amsterdam: Elsevier.
- Putnam, Robert (2015). *Our kids. The American dream in crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Tough, Paul (2012). *How children succeed. Grit, Curiosity, and the Hidden Power of Character*. Boston/New York: Mariner Books.
- Werfhorst, Herman van de (red.) (2015). *Een kloof van alle tijden. Verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Young, Michael (1958). *The Rise of the Meritocracy*. New Jersey: Transaction Publishers.